

RECENZJE

ANNA BOCHNAKOWA* | UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI

Jean-François Sablayrolles, *Comprendre la néologie. Conceptions, analyses, emplois*

LAMBERT-LUCAS, LIMOGES 2019, S. 305

doi: <http://dx.doi.org/10.31286/JJP.101.1.11>

Autor¹ omawianej publikacji, której polski tytuł brzmiałby „Zrozumieć neologię. Koncepcje, analizy, użycie”, był – od niedawna emerytowanym – profesorem Université Sorbonne Paris Cité. Od wielu lat poświęcał swe badania zjawisku neologii, w tym zapożyczeń. Wydał kilka monografii na ten temat (m.in. *La néologie en français contemporain*, Champion 2000; *Les néologismes. Créer des mots français aujourd’hui*, Le Monde et Garnier 2017), redagował prace zbiorowe, także z udziałem polskich i czeskich językoznawców (m.in. *Emprunts néologiques et équivalents autochtones en français et en tchèque: études interlangues*, Lambert-Lucas 2016). W roku 2007 stworzył wraz z Johnem Humbleyem rocznik „Neologica” – kierowali nim wspólnie do roku 2018.

Recenzowana monografia jest poświęcona zjawisku występującemu we wszystkich językach, nawet w języku martwym, czego przykładem jest obecnie łacina i tworzone w niej nowe wyrazy (zob. przyp. 210 na s. 267). Neologizmy stanowią pole do badań językoznawczych, socjologicznych i historycznych.

Książka Sablayrolles’a podzielona jest na trzy, zasygnalizowane w tytule, części. Pierwszą otwiera historia rozwoju pojęcia neologizmu i związanej z nim terminologii. *Néologique* (przymiotnik) jest w języku francuskim notowany od 1726 roku, *néologisme* od 1734, a *néologie* od 1759. Później pojawiają się inne derywaty: *néologiquement*, *néologiser* (czasownik), *néologiste*, *néologue*. Ta część monografii wydaje mi się szczególnie cenna, przedstawia bowiem stosunek poszczególnych kierunków językoznawstwa (strukturalizm, generatywizm, językoznawstwo współczesne, także korpusowe) do zjawiska neologii (s. 15–22) oraz kwestie definiowania, datowania i obserwacji neologizmów. Znalazło się tu także miejsce na omówienie roli słowników i narzędzi informatycznych służących do określenia statusu neologizmów. Pożytecznym zabiegiem praktycznym jest umieszczanie w rozdziałach bibliografii cząstkowych, związanych z problematyką omawianą w danym paragrafie.

* anna.bochnak@uj.edu.pl; ORCID : 0000-0003-2707-3261

¹ Jean-François Sablayrolles zmarł 11 grudnia 2020 roku, już po skierowaniu niniejszego tekstu do Redakcji.

Druga część zawiera przegląd typologii neologizmów, o których przywołany przez autora (s. 83) Arsène Darmesteter pisał w 1877 roku, że mogą być badane z punktu widzenia przyczyn ich powstania lub sposobów tworzenia, i wyróżniał (w języku francuskim) słowotwórstwo oparte na elementach greckich i łacińskich, słowotwórstwo rodzime oraz zapożyczenia. Później spotykało się sugestie wyłączające tworzenie nowych wyrazów z problematyki leksykologicznej, strukturalizm i generatywizm (s. 15–19) nie zajmowały się neologią. Dopiero zainteresowanie badaniami korpusowymi i zastosowanie technik komputerowych w językoznawstwie sprzyjało powrotowi do obserwacji jednostek leksykalnych nierejestrowanych przez słowniki, a funkcjonujących w języku. Tak oto kwestia percepcji neologizmu, a także definicji jednostki leksykalnej stała się znowu tematem rozważań.

Francuska terminologia jest w tym względzie dość zróżnicowana: od mało precyzyjnego terminu *mot* ‘wyraz’ przez słowo *monème*, zaproponowane na określenie minimalnej jednostki znaczeniowej przez André Martineta, który wśród *monemów* wyróżnia *lexème*, czyli jednostkę leksykalną (jak *table* ‘stół’, *grand* ‘duży’, *manger* ‘jeść’), i *morphème*, czyli *monème grammatical* (morfem, czyli monem gramatyczny), na przykład *que* (‘co, który’, ale i ‘że’, ‘żeby’), *et* (‘i’), *après* (‘po’). Inni (m.in. Sablayrolles) posługują się terminem *lexie* (s. 30–34), oznaczającym leksykalne jednostki funkcjonalne: proste (*sable* ‘piasek’, *faire* ‘robić’), derywowane (*sabl-ier* ‘klepsydra’, *re-faire* ‘przerobić, zrobić powtórnie’), złożone (*faire-valoir* ‘zapewnić, uwiarygodnić, podkreślić’), przyimkowe (*à toute vapeur* ‘pełną parą’, *en culottes courtes* ‘w krótkich spodenkach’), złożone rozwinięte (*lexies complexes*), które obejmują różnorodne jednostki niedające się zakwalifikować do powyższych kategorii, tworzące skostniałe formuły (*le qu'en dira-t-on* ‘co ludzie powiedzą’) lub przysłowia (*Qui se ressemble, s'assemble* ‘ciągnie swój do swego’). Sablayrolles słusznie wyklucza jednak tę ostatnią kategorię jako jednostkę funkcjonalną, podobnie jak i tę proponowaną przez Jeana Tourniera (leksykolog, anglista), który jako *lexie textuelle* traktował na przykład klasyczne teksty lub ich fragmenty, modlitwy, piosenki.

Także w drugiej części książki (2.2.2) wskazuje autor na typy zjawisk neologicznych i poczucia „nowości” w ich percepcji. Wyróżnia więc neologizmy formalne dla określenia form pojawiających się w użyciu, a wcześniej nienotowanych, neologizmy znaczeniowe (*café* ‘napój, kawa’ > *café* ‘kawiarnia’), neologizmy składniowe dotyczące zmian w strukturze zdania, na przykład przez użycie, często błędne, innego przyimka, niż to zakłada norma, i stopniowo utrwalające się w języku. O ile definicja neologizmu wydaje się jasna, o tyle jego identyfikacja pozostaje kwestią delikatną (s. 42). Autor rozwija tę myśl w paragrafie zatytułowanym *Nouveau pour qui et par rapport à quoi?* [„Nowy [wyraz] dla kogo i w stosunku do czego?], gdzie zwraca uwagę na brak konkretnego odniesienia pozwalającego wskazać na „nowość” określonego elementu. Słowniki w tej kwestii nie są jednomyślne, także ze względu na ich zróżnicowanie metaleksykograficzne. Poza tym nie aspirują one do przedstawienia kompetencji użytkowników języka ani samych leksykografów (s. 43). Innym punktem spornym jest różnicowanie języka ogólnego i słownictwa specjalistycznego, przy świadomości wzajemnego przenikania między tymi grupami. Także różnice diastratyczne, diatopiczne i diachroniczne mają istotne znaczenie w identyfikacji neologizmów pojawiających się w określonej grupie użytkowników. I wreszcie trzeba uwzględnić jeszcze jeden aspekt: od jakiego momentu dany wyraz traktowany

jest jako neologizm w języku i do kiedy utrzymuje ten status? Na stronach 45–53 Sablayrolles omawia kwestię kryteriów uznania neologizmu za część słownictwa w danym przedziale czasowym, od hapaksu po wielokrotność użycia czy też liczbę użytkowników zdaje się on zjawiskiem niekiedy trudnym do uchwycenia, stąd konkluzja drugiego rozdziału zaczyna się następującym stwierdzeniem: „Pour clore ce chapitre consacré aux concepts de néologie et de néologisme, on peut dire que la néologie est un vrai concept linguistique, définissable, mais dont l'application pratique pour déterminer ce qui est néologique ou pas est délicate” (s. 52)².

Rozdział trzeci pierwszej części książki dotyczy związków między neologią a leksykografią. We Francji, gdzie co roku w prywatnych wydawnictwach (Le Robert, Le Larousse, Hachette) ukazują się wznowienia przynajmniej trzech jednotomowych słowników, gdzie wielotomowy *Trésor de la Langue Française* jest dostępny także w wersji elektronicznej, gdzie spuścizna leksykograficzna jest szczególnie bogata, rola i waga obecności neologizmów (także w odniesieniu do diachronii) w słownikach są istotne i znaczące. Sablayrolles omawia różnice w organizacji nomenklatury słowników (w makro- i mikrostrukturze) pod kątem obecności neologizmów i formułuje istotne zdanie w związku z występującym powszechnie przekonaniem, iż dany wyraz jest neologizmem, ponieważ słowniki go nie notują. Otóż autor podkreśla: „C'est l'inverse qui est vrai: un mot entre dans un dictionnaire quand et parce qu'il n'est plus un néologisme” [„To sytuacja odwrotna jest prawdziwa: wyraz pojawia się w słowniku wtedy i dlatego, że nie jest już neologizmem”] (s. 63). Stosunek leksykografów do wprowadzania nowych wyrazów do nomenklatury współczesnych słowników jest różnorodny. Wydawnictwo Hachette zdaje się najchętniej uzupełniać kolejne wydania o nowe wyrazy (s. 64–65), umieszczając je w corocznym suplemencie neologicznym, który staje się swoistym testem decydującym o wejściu lub nie do zasadniczej części kolejnych wydań. Na stronie 66 zamieścił autor wykaz kilkudziesięciu wyrazów wraz ze wskazaniem okresu, jaki upłynął od jego pierwszego poświadczenia (począwszy od 2009 r.) do zanotowania go w *Le Petit Robert*, najpopularniejszym słowniku normatywnym wśród francuskich użytkowników. Odwołał się do badań Camille'a Martineza badającego zmiany (dodatki, ubytki, modyfikacje) nomenklatury w kolejnych wydaniach *Le Petit Robert* i *Le Petit Larousse*³. Tak oto na przykład wyrazy *sudoku*, *sras* (pol. SARS) weszły do nomenklatury *Roberta* po roku od pierwszego notowania, a wyraz *audiolivre* (odpowiednik pol. *audiobook*) czekał 10 lat, zanim zanotowany został w wydaniu z 2009 roku.

Niezależnie od badań nad neologizmami w słownikach języka ogólnego prowadzi się obserwację słowników neologizmów, często pomijanych w pracach metaleksykograficznych. Sablayrolles wskazuje na fundamentalną w tej dziedzinie pracę Johna Humbleya pt. *Les dictionnaires de néologismes: évolution depuis 1945. Une perspective européenne*, 2008⁴. Nieocenioną rolę w badaniach nad neologizmami odgrywają narzędzia informatyczne, które

2 „Aby zamknąć ten rozdział poświęcony pojęciom neologii i neologizmu, można powiedzieć, że neologia jest rzeczywistą koncepcją językoznawczą, dającą się zdefiniować, ale jej praktyczne zastosowanie do wskazania, co jest neologizmem, a co nim nie jest, pozostaje sprawą delikatną”.

3 Zob. <http://redac.univ-tlse2.fr/lexiques/dico.html> (dostęp: wrzesień 2020).

4 Humbley J., *Les dictionnaires de néologismes: évolution depuis 1945. Une perspective européenne*, [w:] J.F. Sablayrolles (red.), *Néologie et terminologie dans les dictionnaires*, Honoré Champion, Paris 2008, s. 37–60.

Sablayrolles omawia na stronach 76–82, wskazując zalety i niedogodności ich stosowania w metaleksykografii.

Druga część książki poświęcona jest typologiom neologizmów na podstawie różnych kryteriów. Wobec wielości propozycji klasyfikacji Sablayrolles omawia najpierw typologię typologii neologizmów (s. 86–101), którą przedstawia w formie ośmiokolumnowej tabeli, zawierającej informacje o poszczególnych typologiach i dacie ich powstania, o liczbie wyróżnionych typów neologizmów, a także o kryteriach ich klasyfikacji i aspektach teoretycznych studiów nad neologizmami. Na końcu paragrafu (s. 90) autor zamieszcza wykaz prac, z których zaczerpnięto przedstawione typologie.

Główne typologie sformułowano na podstawie między innymi następujących kryteriów: dziedzina (terminologia naukowa i literacka vs słownictwo ogólne), sposób tworzenia nowych wyrazów (słowotwórstwo spontaniczne, kreacje autorskie, zwłaszcza w tekstach literackich, świadome tworzenie nowych form, głównie w terminologiach specjalistycznych), typologie według pochodzenia formantów (zapożyczenia, słowotwórstwo spontaniczne, formanty książkowe), według struktury neologizmów, według przyczyn tworzenia nowych wyrazów (nazwy nowych desygnatów, neologizmy ekspresywne, ludyczne, zapożyczenia). Omawia także Sablayrolles propozycje językoznawców (Robert-Léon Wagner, Eugenio Coşeriu) postulujących klasyfikacje oparte na semantyce i odrzucających tradycyjne typologie na podstawie procesów słowotwórczych, które jednak zdają się dominujące, zwłaszcza te odwołujące się do tzw. matryc leksykogenicznych (s. 95). Na stronach 98–100 przedstawione są szczegółowo trzy różne typologie: według *Grand Larousse de la langue française* (1971–1975), według Claude'a Hagège'a (1983) oraz według Jeana Tourniera (1985). Cały rozdział poświęcony typologiom zamyka obszerna bibliografia cząstkowa.

Rozdział piąty zawiera zarówno uściślenia teoretyczne i terminologiczne dotyczące neologizmów w języku francuskim, jak i szczegółowe omówienie morfologicznych elementów słowotwórczych.

W rozdziale szóstym przedstawiony jest proces tworzenia matryc słowotwórczych, znajduje się w nim także tabela (s. 127) ukazująca ich zhierarchizowany wykaz (morfo-semantyczne, składniowo-semantyczne, czysto morfologiczne) wraz ze wskazaniem sposobu tworzenia neologizmów i przykładami w języku francuskim. Odrębną matrycę tworzą zapożyczenia. Zawartość tabeli jest szczegółowo omówiona w dalszej części rozdziału.

Część trzecia książki zatytułowana jest *Utilisations et utilisateurs de la néologie* [„Zastosowanie i użytkownicy neologii”]. W rozdziale siódmym Sablayrolles zajmuje się funkcjonowaniem neologizmu w dyskursie, sposobem ewentualnego wyróżniania ich w tekście, rolą autora wypowiedzi w użyciu neologizmu, przyczynami jego wykorzystania (ekspresja, poszukiwanie określonego efektu, określenie tożsamości wypowiadającego, funkcja ludyczna i środowiskowa). Osobną kwestią jest specyfika i funkcja neologizmów literackich (s. 204–209).

W rozdziale ósmym przedstawiona jest polityka językowa we Francji. Stosunek do języka ojczystego jego użytkowników i władzy zmieniał się w ciągu wieków, począwszy od wydania przez Franciszka I tzw. *ordonnance de Villers-Cotterêt* (1539), czyli rozporządzenia o powszechnym użyciu języka francuskiego, kosztem zarówno łaciny, jak i języków regionalnych. Dbałość

o „czystość” i ustalanie norm użycia są charakterystyczne dla wielowiekowej polityki językowej państwa oraz inicjatyw grupowych i indywidualnych (Plejada z Joachimem Du Bellay, działalność François de Malherbe’a i Claude’a Favre’a Vaugelasa, Akademia Francuska od 1635 r.).

Od lat trzydziestych XX wieku powstało kilka instytucji i towarzystw czuwających nad polityką językową, terminologią, rozwojem i ekspansją języka francuskiego. W roku 1961 powołano w Quebecu Office de la Langue Française, czemu towarzyszyły liczne debaty językoznawców (André Martinet, Aurélien Sauvageot) nad interwencjonizmem w języku, na temat puryzmu, wariantów francuszczyzny używanej poza Francją. W roku 1966 powstał Haut Comité pour la défense et l’expansion de la langue française, przemianowany w 1973 na Haut Comité de la langue française (już bez elementów „obrony” i „ekspansji” w nazwie), a w roku 1984 podzielony na trzy instytucje: 1. Commissariat général de la langue française, czuwający nad pracami komisji ministerialnych w dziedzinie terminologii, 2. Comité consultatif de la langue française, 3. Haut Conseil de la francophonie. W 1967 powstał Conseil international de la langue française [Międzynarodowa Rada Języka Francuskiego], a w kolejnych latach następne ciała rządowe i naukowe zajmujące się kwestiami językowymi w dziedzinie społecznej. Istotna rola przypadła komisjom do spraw terminologii i neologii. Po roku 1980 ukazały się kolejne wydania publikacji normatywnych: *Dictionnaire des néologismes officiels*, *Dictionnaire des termes officiels*, w 1996 stworzono Commission d’enrichissement de la langue française [Komisja do spraw Wzbogacania Języka Francuskiego], czuwającą nad procesem neologii i terminologii. Język francuski jest we Francji przedmiotem legislacji, Sablayrolles wspomina więc kolejne uchwały i dekrety dotyczące użycia i zaleceń normatywnych (s. 235).

Ostatni, dziewiąty rozdział poświęcony jest społecznemu oddziaływaniu neologizmów językowych: innowatorom leksykalnym, dyfuzji, modzie językowej, internacjonalizmom.

Książkę kończy krótka konkluzja, aneks zawierający informacje o bazie danych *Neologia* i *Néoveille*, bibliografię ogólną, indeks nazwisk oraz pojęć językowych wspomnianych w publikacji.

Tematyka monografii Sablayrolles’a, choć poświęcona neologii w języku francuskim, odnosić się może do każdego innego języka, pojawianie się nowych wyrazów jest bowiem zjawiskiem uniwersalnym, któremu na ogół nie poświęca się szczególnej uwagi, ograniczając się najczęściej do odnotowania nowego wyrazu, czasem wspominając o okolicznościach często pozajęzykowych jego zaistnienia w danym języku.

Monografia J.-F. Sablayrolles’a stanowi cenne kompendium wiedzy o procesie wzbogacania języka i daje asumpt do refleksji na temat neologizmów nie tylko w języku francuskim. Należy mieć nadzieję, że książka znajdzie czytelników także w Polsce.